

PRZEGLĄD PRAWA ADMINISTRACYJNEGO

(5)2022 • DOI: 10.17951/ppa.2022.5.111-126

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

HANNA SPASOWSKA-CZARNY

hanna.spasowska@umcs.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4000-5837>

Legal design jako podejście do komunikacji prawnej z osobami z niepełnosprawnościami

*Legal Design as an Approach to Legal Communication
with People with Disabilities*

Wprowadzenie

W dniu 10 września 2021 r. w Ministerstwie Rodziny i Polityki Społecznej oficjalnie zainaugurowano realizację nowego projektu w ramach Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój o nazwie „Opracowanie projektu ustawy wdrażającej Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych o proponowanej nazwie: Ustawa o wyrównywaniu szans osób z niepełnosprawnościami wraz z Oceną Skutków Regulacji i uzasadnieniem, jak też propozycji zmian legislacyjnych podążających za nową ustawą”. Polska ratyfikowała Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych w 2012 r., a do jej praktycznego wdrożenia przystąpiła po prawie 10 latach¹. Dzięki wdrożeniu zapisów Konwencji nie tylko ma się

¹ Zob. *Potrzeba i możliwości wyrównywania szans. Projekt ustawy wdrażającej Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych*, <https://wyrownywaniem.szans.mriips.gov.pl> (dostęp: 20.05.2023).

zmienić prawną oraz realną sytuację osób z niepełnosprawnościami, lecz także ma nastąpić zmiana w postrzeganiu takich osób. Świadomość społeczna oraz wiedza o problemach, których doświadczają takie osoby i w końcu znajomość przysługujących im praw jest nie mniej ważna niż ustawodawstwo².

Osoby z niepełnosprawnościami stanowią element społeczeństwa, są jego częścią. Nie zawsze jednak zdają sobie sprawę z tego, że uczestnicząc w życiu społecznym, stają się ogniwami w łańcuchu relacji społecznych regulowanych prawem. Prawo, jako jeden z najbardziej istotnych systemów komunikacyjnych, nabrało cech szczególnych. Brak porządku, nielinearna kompleksowość i nieprzewidywalność stały się regułą, a porządek, prostota i przewidywalność stanowią wyjątek³. Wzrasta stopień zawiłości, kolizyjności, co stawia ustawodawcę przed wielkim wyzwaniem. Aby właściwie przygotować regulacje i lepiej zorganizować korzystanie z praw i usług normowanych przepisami – także dla osób doznających większych niż inni trudności w ich poznawaniu – potrzeba prawa zorientowanego na odbiorcę, w różnych wymiarach. *Legal design, legal service design, legal product design, legal design thinking* to seria nowych pojęć, które powstały w wyniku reakcji praktyki prawniczej na wzrastającą złożoność społeczeństwa i z myślą przewodnią, że projektowanie to pewien sposób myślenia o otaczającej nas rzeczywistości w kategoriach problemów i możliwości ich rozwiązania.

Praktyka prawa nie powinna stronić od sięgania po rozwiązania wypracowane poza nią. W środowisku prawniczym pojawiają się nowe narzędzia, które w uchodzącej za asekuracyjną względem zmian społecznych praktyce prawniczej mogą zaskakiwać, niemniej mogą być stosowane i zaprojektować ją na nowo jako bardziej czytelną i komunikatywną.

Definiowanie niepełnosprawności

Pojęcie niepełnosprawności na przestrzeni wieków determinowały głównie czynniki społeczno-kulturowe, historyczne, geograficzne oraz poziom wiedzy społeczeństwa i dominujące w nim wartości. W starożytności choroby, zaburzenia psychiczne i niepełnosprawność fizyczną traktowano jako karę za grzechy popełnione przez rodziców lub dalszych przodków, znajdowanie się we władaniu

² A. Bryndza-Stabro, *Rok 2022 rokiem smutnych rocznic dla Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, 11.04.2020, <https://publicystyka.ngo.pl/rok-2022-rokiem-smutnych-rocznic-dla-konwencji-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> (dostęp: 20.05.2023).

³ G. Skąpska, *Prawo w ponowoczesnym społeczeństwie*, „Zarządzanie Publiczne” 2008, nr 6(4), s. 58–59.

złych mocy lub duchów, przepowiednię nadchodzącej klęski lub katastrofy⁴. Jeszcze w średniowieczu osoby niepełnosprawne lub z deformacjami uznawano za odmieńców⁵, ale kolejne epoki przyniosły rozwój wiedzy – pozwoliło to na rozwinięcie systemów edukacji, pomocy, wsparcia. Reminiscencje skojarzenia niepełnosprawności z niepełnowartościowością jednak pozostały i w latach 30. XX w. znalazły wyraz w koncepcjach obecnie powszechnie uznanych za szkodliwe i naganne, np. w eugenicie⁶. Mimo powszechnej, jak się wydaje, znajomości idei praw człowieka i poszanowania jego godności oraz rozwoju społeczeństw w duchu empatii, również współcześnie niepełnosprawność jest postrzegana różnie w przestrzeni publicznej i prawnej.

Niepełnosprawność nie jest pojęciem jednoznacznie zdefiniowanym; znajduje się w centrum zainteresowania doktryny wielu dyscyplin (pedagogiki, psychologii, socjologii, medycyny, katolickiej nauki społecznej, prawa)⁷. Ta interdyscyplinarność i wielowymiarowość mają istotne znaczenie w procesie stanowienia prawa powszechnie obowiązującego.

W dotychczas powszechnie przyjętej praktyce polityki społecznej stosuje się w Polsce definicję niepełnosprawności ujętą w art. 2 pkt 10 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁸. To definicja o charakterze medycznym⁹, oparta na orzecznictwie negatywnym, tj. stwierdzeniu ograniczeń lub braku możliwości

⁴ B. Borowska-Beszta, *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Kraków 2012, s. 18 i n.

⁵ M. Kolwitz, S. Dąbrowski, *Postawy wobec niepełnosprawności fizycznej w okresie średniowiecza*, „Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2014, vol. 60(1), s. 105.

⁶ M. Gielda, *Pojęcie niepełnosprawności*, [w:] M. Gielda, R. Raszevska-Skałecka (red.), *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, Wrocław 2015, s. 19.

⁷ Zob. np. A. Bieganowska, *Przekaz medialny w modyfikowaniu postaw studentów pedagogiki wobec niepełnosprawności*, Lublin 2015, s. 15–36; K. Kurowski, *Wolności i prawa człowieka i obywatela z perspektywy osób z niepełnosprawnościami*, Warszawa 2014, s. 14 i n.; Z. Urbanowicz, *Od interdyscyplinarnego do transdyscyplinarnego spojrzenia na niepełnosprawność*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, vol. 2(2), s. 443–457; C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność*, Warszawa 2008, s. 7 i n.; M. Karaś, *Niepełnosprawność: od spojrzenia medycznego do społecznego i Disability Studies*, „Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 2012, nr 4, s. 20–33.

⁸ Dz.U. 2022, poz. 558, 1700, 1812. Ponadto uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. 1997, nr 50, poz. 474, 475) uznaje, że osoby niepełnosprawne to osoby, którym sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych. Osobą z niepełnosprawnością zgodnie z przepisami ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych jest osoba, która posiada stosowne orzeczenie.

⁹ Rodzaje definicji niepełnosprawności zob. np. w: A. Bieganowska, *op. cit.*, s. 33–36; A. Gogacz (red.), *Profilaktyczne podejście w edukacji włączającej. Działania nauczycieli szkół podstawowych różnicujących pracę w klasie. Przewodnik zawodowy, wersja polska*, Istambuł 2013, <http://www.>

pełnienia określonych funkcji. Z uwagi na źródło stanowi podstawę podejmowania wszelkich działań na rzecz osób niepełnosprawnych, realizowanych przez podmioty publiczne i finansowanych ze środków publicznych.

Wypracowane niemal 20 lat temu podejście do niepełnosprawności oparte zostało na historycznie zakorzenionym założeniu braku samodzielności i braku zdolności do podejmowania decyzji przez osoby niepełnosprawne. Obecnie postuluje się rozpatrywanie niepełnosprawności przede wszystkim w ujęciu społecznym, z naciskiem nie na ograniczenia jednostki, lecz na niedostosowanie środowiska, które utrudnia lub uniemożliwia jednostce pełne funkcjonowanie. W takim duchu sformułowana jest definicja niepełnosprawności zawarta w Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) o prawach osób niepełnosprawnych¹⁰. Już zapis preambuły Konwencji przyjmuje, że niepełnosprawność wynika z interakcji między osobami z dysfunkcjami a barierami wynikającymi z postaw ludzkich i środowiskowych, które utrudniają tym osobom pełny i skuteczny udział w życiu społeczeństwa na zasadzie równości z innymi osobami. Takie podejście pozwala na uznanie osób niepełnosprawnych za osoby z niepełnosprawnością¹¹.

Celem Konwencji jest ochrona i zapewnienie pełnego i równego korzystania z praw człowieka i podstawowych wolności przez osoby z niepełnosprawnościami na równi ze wszystkimi innymi obywatelami. Polska zobowiązała się do implementowania zawartych w Konwencji standardów postępowania w celu zapewnienia osobom z niepełnosprawnościami realizacji ich praw.

Już na wstępie uznano wkład, obecny i potencjalny, osób niepełnosprawnych w ogólny dobrobyt i różnorodność społeczeństw, w których żyją. Ponadto uznano, że popieranie pełnego korzystania przez osoby niepełnosprawne z praw człowieka i podstawowych wolności, a także pełnego udziału osób niepełnosprawnych wzmocni ich poczucie przynależności, przyczyni się do rozwoju zasobów ludzkich, do postępu społecznego i gospodarczego oraz do wykorzenia ubóstwa. Dalej, w przeciwieństwie do wcześniej funkcjonującego sposobu

gogacz.eu/uczelnia/repository/DISTINCTTeachersGuide_Polish.pdf (dostęp: 23.05.2023), s. 14; B. Borowska-Beszta, *op. cit.*

¹⁰ Konwencja została przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 13 grudnia 2006 r. Polski rząd podpisał ją 20 marca 2007 r.; ratyfikowana została 6 września 2012 r. Tekst Konwencji opublikowany został w Dzienniku Ustaw z dnia 25 października 2012 r. (poz. 1169). Termin „osoby niepełnosprawne” (art. 1) obejmuje osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów, co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami.

¹¹ B. Mikołajczyk, *Międzynarodowa ochrona praw osób starszych*, Warszawa 2012, s. 134; D. Galasiński, *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, nr 4, s. 3 i n.

postrzegania osób z niepełnosprawnościami, podkreślono znaczenie ich indywidualnej samodzielności i niezależności, w tym wolności dokonywania wyborów, oraz fakt, że takie osoby powinny mieć możliwość aktywnego udziału w procesie podejmowania decyzji w zakresie polityki i programów, w tym dotyczących ich bezpośrednio¹².

Normy Konwencji zakazują dyskryminowania osób z niepełnosprawnościami, nakazują tworzenie warunków korzystania z praw na zasadzie równości oraz wprowadzanie rozwiązań specjalnie adresowanych do osób z niepełnosprawnościami, odpowiednio do rodzaju niepełnosprawności. Przepisy Konwencji odnoszą się m.in. do: dostępu do informacji; gwarancji praw politycznych i zagwarantowania udziału w życiu politycznym i publicznym; zapewnienia dostępu do środków informacji i komunikacji, innych urządzeń i usług powszechnie zapewnianych; prowadzenia życia samodzielnie i przy włączeniu w społeczeństwo. Zgodnie z art. 4 Konwencji państwa mają obowiązek przyjęcia wszelkich środków ustawodawczych, administracyjnych i innych w celu wdrożenia jej postanowień.

Warto w tym miejscu zauważyć, że zasada równości wobec prawa uregulowana w art. 20 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹³ została uznana za podstawową zasadę prawa wspólnotowego. Na poziomie uniwersalnym zasadę tę ustanawia art. 26 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, a standard konstytucyjny w Rzeczypospolitej Polskiej wyznacza art. 32 ust. 1 Konstytucji RP. Kluczowe znaczenie w kontekście osób niepełnosprawnych, obok zasady równości, ma także zakaz dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność uregulowany w art. 21 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁴ wraz z konstytucyjnym standardem zawartym w art. 32 ust. 2 Konstytucji RP.

Za J. Filaber warto podkreślić, że zakaz dyskryminacji nie oznacza zakazu różnicowania sytuacji prawnej jednostki z uwagi na niepełnosprawność¹⁵. Analiza orzecznictwa międzynarodowego (Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości) oraz polskiego Trybunału Konstytucyjnego wskazuje, że takie różnicowanie jest dopuszczalne, o ile ma podstawę

¹² M. Kozera-Lesner, *Definicje niepełnosprawności*, 20.02.2017, <https://rops.wzp.pl/rehabilitacja-osob-niepelnosprawnych/baza-wiedzy/definicje-niepelnosprawnosci> (dostęp: 10.08.2023).

¹³ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz.Urz. UE C 202/1, 7.06.2016) to zbiór fundamentalnych praw człowieka i obowiązków obywatelskich uchwalony i podpisany w dniu 7 grudnia 2000 r. podczas szczytu Rady Europejskiej w Nicei w imieniu trzech organów Unii Europejskiej: Parlamentu, Rady UE oraz Komisji, a także podpisany z poprawkami przez przewodniczących tych organów podczas szczytu w Lizbonie 12 grudnia 2007 r. Moc wiążącą nadał jej traktat lizboński podpisany 13 grudnia 2007 r., który wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.

¹⁴ J. Barcz (red.), *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej*, Warszawa 2011, s. 128-129.

¹⁵ J. Filaber, *Ewakuacja osób niepełnosprawnych w sytuacji kryzysowej*, [w:] M. Gięda, R. Raszewska-Skałeczka (red.), *op. cit.*, s. 89-90.

w odpowiednio przekonujących argumentach¹⁶. Powyższą konstatację zawarto także w art. 11 ustawy z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania, gdzie określono ją terminem „dyskryminacja pozytywna” – jako wyrównanie szans osób z niepełnosprawnością. Szerzej dyskryminacja pozytywna rozumiana jest jako podejmowanie działań nienaruszających zasady równego traktowania lub służących wyrównaniu niedogodności związanych z nierównym traktowaniem, u podstaw których leży np. płeć, wiek, niepełnosprawność, rasa, narodowość i pochodzenie etniczne, orientacja seksualna i tożsamość płciowa, religia, wyznanie lub światopogląd¹⁷.

Ekskluzja

R. Raszewska-Skałecka, odwołując się do piśmiennictwa, zaznacza, że „ekskluzja społeczna jako zjawisko uniwersalne i relatywne dotyczy wszelkich typów społeczeństw i kultur, występuje w takich obszarach życia społecznego jak: rynek pracy, edukacja, zdrowie, opieka społeczna, bezdomność, udział w życiu społeczności lokalnych. Oznacza to ograniczenie dostępu do dóbr i usług, instytucji i praw”¹⁸. Przyczyną ekskluzji bywa również niepełnosprawność. Ekskluzję społeczną w ocenie L. Dziewięckiej-Bokun „charakteryzuje strukturalny brak możliwości uczestniczenia w »normalnym« życiu społecznym, bezsilność i bezradność wobec zwielokrotnionych trudów własnego życia, które często prowadzą do izolacji i napiętnowania społecznego”¹⁹. Należy podkreślić, że osoby z niepełnosprawnością stanowią grupę bardzo zróżnicowaną pod względem rodzajów i stopni niepełnosprawności²⁰. Niebagatelne znaczenie w procesie włączania ma zrozumienie niepełnosprawności, uświadomienie sobie jej istoty, poznanie przyczyn i skutków bycia osobą z niepełnosprawnością w rzeczywistości społecznej. W dziedzinie pedagogiki społecznej I. Chrzanowska pisze: „Konstrukcjonizm społeczny zakłada, że poznanie rzeczywistości społecznej następuje w procesie bezustannej interpretacji, nie ma pojęć i kategorii niezależnych od społecznego kontekstu. Niepełnosprawność i osoba/osoby niepełnosprawne stanowią ele-

¹⁶ L. Garlicki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 22.

¹⁷ *Przeciw dyskryminacji. Poradnik Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2013, s. 9.

¹⁸ R. Raszewska-Skałecka, *Prawne gwarancje edukacji osób niepełnosprawnych w ustawodawstwie polskim – wybrane zagadnienia*, [w:] M. Giełda, R. Raszewska-Skałecka (red.), *op. cit.*, s. 57. Zob. także: J. Blicharz, *Problem mobbingu jako formy wykluczenia społecznego i prawnego*, Wrocław 2014, s. 16; L. Dziewięcka-Bokun, *Ekskluzja społeczna jako problem polityki społecznej*, [w:] L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska (red.), *Polityka społeczna. Teksty źródłowe. Wybór i opracowanie*, Wrocław 2003, s. 212–213. Zob. także: J. Filaber, *op. cit.*, s. 90.

¹⁹ L. Dziewięcka-Bokun, *op. cit.*, s. 212.

²⁰ J. Blicharz, *op. cit.*, s. 56.

ment szerszej całości, są jej częścią. Wszelkie próby definiowania pojęć, badania zjawisk muszą uwzględniać ten artefakt, tylko wówczas możliwe będzie poznanie przyczyn i skutków bycia osobą niepełnosprawną, bez stereotypizowania i stygmatyzowania²¹. Autorka zwraca uwagę, że „niepełnosprawność zazwyczaj oceniana jest jako stan niespełnienia kryteriów »normalności«. Uzasadnieniem dla takiego sądu jest obserwowanie: negatywnych jej konsekwencji zarówno dla osoby (niemożność zaspokojenia potrzeb i obrony przed niebezpieczeństwem, cierpieniem, dyskryminacją, wykluczeniem), jak i dla otoczenia (naruszanie norm społecznych), które dostrzega cechy świadczące o nietypowości (nieracjonalność, nieprzewidywalność, brak kontroli, rzadkość występowania, niekonwencjonalność zachowań). W ten sposób społeczeństwo, oceniając, generuje status tego, co nie jest normą, a następnie (...) wywiera nacisk na jednostkę niespełniającą wymagań, by dostosowała swoje zachowanie do obowiązującego standardu²².

Wykluczenie prawne jest „z reguły utożsamiane z nierównym dostępem do instytucji i urzędzeń ochrony prawnej²³. Zjawisko to rozumiane jest też jako „kwalifikowany rodzaj dyskryminacji stworzony przez prawo²⁴. Okazuje się, że „w sferze systemów prawa ekskluzję powoduje w dużej mierze samo prawo²⁵. Pojawia się problem niekorzystania przez niektóre grupy społeczne (np. osoby z niepełnosprawnością) z przyznanych im uprawnień, który jest związany m.in. z niskim poziomem świadomości prawnej, niezrozumiałością prawa, słabą informacją na temat obowiązujących przepisów prawa czy też z wysokimi kosztami poradnictwa prawnego²⁶.

Jedną z podstawowych przeszkód w zwalczaniu problemów społecznych jest niedostateczna informacja na temat obowiązujących aktów prawnych oraz słaba orientacja w zawiłościach instytucjonalnych i prawnych, które sprawiają, że jednostki ekskludowane niewiele wiedzą o przysługujących im prawach i zabezpieczeniach²⁷. Wobec poczynionych ustaleń rozważenia wymaga upraszczanie pewnych rozwiązań, co może stać się metodą zapobiegającą ekskluzji społecznej i prawnej.

²¹ I. Chrzanowska, *Problemy edukacji dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością*, Kraków 2010, s. 21.

²² *Ibidem*, s. 22.

²³ J. Blicharz, *op. cit.*, s. 18.

²⁴ *Ibidem*. Por. A. Kojder, *Wykluczenie prawne jako fakt społeczny*, [w:] A. Turska (red.), *Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, Warszawa 2010.

²⁵ L. Dziewięcka-Bokun, *op. cit.*, s. 215.

²⁶ *Ibidem*. Por. J. Blicharz, *op. cit.*, s. 18.

²⁷ J. Blicharz, *op. cit.*, s. 21.

Komunikacja i *legal design*

Osoby fizyczne, zwłaszcza z niepełnosprawnością, nie zawsze (mimo założeń) zdają sobie sprawę z tego, że uczestnicząc w życiu społecznym, stają się ogniwami w łańcuchu relacji społecznych regulowanych prawem. Często są nieświadomymi adresatami norm, a prawo co do zasady rzadko jest tworzone z myślą o adresatach. Powstaje ogromna ilość regulacji prawnych, w których coraz trudniej znaleźć poszukiwaną treść, a przecież odpowiedzią na niezrozumiałe i różnej jakości przepisy nie może i nie powinno być jeszcze więcej prawa.

Aby właściwie przygotować regulacje prawne oraz lepiej zorganizować korzystanie z praw i usług normowanych przepisami, potrzeba formy zorientowanej na odbiorcę w różnych wymiarach. Wyjściem może być wizualizacja prawa²⁸, czyli ważny i potrzebny w dzisiejszych czasach sposób komunikowania informacji prawnej, a także tworzenie prawa niewykluczającego, angażującego, organizującego relacje społeczne i zaspokajającego potrzeby w sposób efektywny i satysfakcjonujący dla tych, dla których zostało ustanowione. W ten sposób można pogłębić znajomość przepisów i doprowadzić do ich respektowania nie tylko z powodu grożących za nieprzestrzeganie sankcji, lecz także dzięki dostępowi do informacji o prawie, jego zrozumieniu i łatwości zastosowania.

Trudno oprzeć się wrażeniu, że nawet w przypadku prostej umowy zidentyfikowanie jej najbardziej istotnych postanowień bywa trudne. Znaczeniowo i pod kątem konsekwencji prawnych kontrakty są starannie analizowane przez swoich twórców, rzadko jednak wspomniani autorzy sięgają po dobre wzorce, uwzględniające również tzw. architekturę informacji. A przecież – jak zauważa M. Lewandowicz-Machnikowska – wiedza z zakresu typografii, kompozycji, składu publikacji i mechaniki czytania mogłaby wspierać odbiorcę w zapoznaniu się z treścią dokumentu²⁹.

Być może warto w ogóle pomyśleć nie tylko o tym, jak tworzone jest prawo, czyli jak przeprowadzany jest sam proces legislacyjny, lecz także o tym, czy dobrze wykorzystano prawo jako narzędzie do rozstrzygnięcia określonego problemu. Aby wypracować rozwiązania i próbować faktycznie wpłynąć na zachowanie ludzi za pomocą prawa, w trakcie jego tworzenia warto zastosować odpowiednią metodę projektową i przeprowadzić cały proces z użyciem właściwych narzędzi – począwszy od ustalenia, co jest rzeczywistym problemem, a skończywszy na wdrożeniu rozwiązania, które zostało wcześniej sprawdzone przez użytkowni-

²⁸ K. Zeidler, *Estetyka prawa*, Gdańsk 2018, s. 129 i n.; idem, *Estetyka prawa – ujęcie zewnętrzne i wewnętrzne*, [w:] M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska (red.), *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych*, cz. 2, „Jurysprudencja” 2014, nr 3, s. 61–67.

²⁹ M. Lewandowicz-Machnikowska, *Wstęp*, [w:] M. Wszolek, D. Płuchowska, *Legal design*, Wrocław 2021, s. 7.

ków. Do tego potrzebny będzie zarówno projektant, jak i inni uczestnicy, w tym prawnicy³⁰.

W reakcji na złożoność systemu prawa i jego otoczenia (kognitywnego, społecznego i technicznego)³¹ pojawiła się praktyka *legal design*. Twórczyni tej koncepcji, M. Hagan, twierdzi, że *legal design* polega przede wszystkim na włączeniu do praktyki prawniczej podstawowych zasad myślenia projektowego (*legal design thinking*), tj. głębokiego zrozumienia problemów i potrzeb użytkowników, kreatywnej współpracy, gotowości do eksperymentowania, konsekwencji w stosowaniu metodologii procesu projektowego przy zachowaniu technologicznej i ekonomicznej zasadności³².

Koncepcja *legal design* jest znana i szeroko komentowana na całym świecie. U podstaw zrozumienia, czym jest *legal design*, leży fundamentalne założenie – prawo powinno być dostępne i zrozumiałe dla każdego, ale jego architektura została zaprojektowana w sposób, który nie działa dobrze w praktyce³³. W procesie projektowania ważne okazuje się zorientowanie na adresata norm, otwartość i gotowość na zmiany, chęć wprowadzania ulepszeń i dostosowanie systemu prawa.

Za M. Hagan³⁴ należy wskazać, że w literaturze podkreśla się, iż zastosowanie *legal design* może mieć miejsce „z przodu” (*front-end*) systemu prawnego, tj. chodzi o wybór sposobu, w jaki możemy uczynić komunikację prawną bardziej przejrzystą i zrozumiałą (np. poprzez zmianę zasad polityki prywatności³⁵, struktury aktów prawnych³⁶ lub orzeczeń sądowych³⁷). Wiele jest do zmiany także

³⁰ *Ibidem*, s. 9.

³¹ O refleksyjności systemu prawa zob. M. Pichlak, *Refleksyjność prawa. Od teorii społecznej do strategii regulacji i z powrotem*, Łódź 2019, s. 235–236.

³² M. Hagan, *Law by Design*, 2016, <https://lawbydesign.co> (dostęp: 10.08.2023).

³³ R. Ducato, A. Strowel (eds.), *Legal Design Perspectives: Theoretical and Practical Insights from the Field*, Milan 2021, s. 16. Zob. krytykę koncepcji *legal design*: L. Nhu Laursen, L. Moller Haase, *The Shortcomings of Design Thinking When Compared to Designerly Thinking*, „The Design Journal” 2019, vol. 22(6), s. 813–832.

³⁴ M. Hagan, *Law...*

³⁵ H. Haapio et al., *Legal Design Patterns for Privacy*, [w:] E. Schweighofer et al. (ed.), *Data Protec on/LegalTech Proceedings of the 21st International Legal Informatics Symposium IRIS*, Bern 2018, s. 445–450.

³⁶ D. Berman, *Toward a New Format for Canadian Legislation – Using Graphic Design Principles and Methods to Improve Public Access to the Law*, „Human Resources Development Canada and Justice Canada Project Paper” 2000, vol. 30; G. Berger-Walliser, T.D. Barton, H. Haapio, *From Visualization to Legal Design: A Collaborative and Creative Process*, „American Business Law Journal” 2017, vol. 54(2), s. 347–392.

³⁷ C.R. Brunschwig, *Visual Law and Legal Design: Questions and Tentative Answers*, [w:] E. Schweighofer et al. (ed.), *Proceedings of the 24th International Legal Informatics Symposium IRIS*, Bern 2021, s. 179–230.

„na końcu” (*back-end*), np. poprawa dostępu do pomocy prawnej³⁸, usprawnienie kontaktu między stronami i sposobu prowadzenia negocjacji³⁹, stworzenie wzorów kształtowania polityk⁴⁰. Pojawiły się już oparte na praktyce stosowania prawa opracowania dotyczące zastosowania *legal design* w konkretnych obszarach, np. w dziedzinie rozwiązywania sporów⁴¹, ochronie danych osobowych⁴² czy dostępności i komunikatywności dokumentów generowanych przez organy administracji publicznej, których adresatami są migranci⁴³.

A. Bieniek i R. Lorent postrzegają *legal design* jako metodologię pracy z tekstem prawnym składającym się z trzech komponentów: językowego (prosty język, uwzględnienie potrzeb odbiorcy), wizualnego (np. ikony, znaczniki, układ treści na stronie) oraz prawnego. Ostatnia składowa ma zasadnicze znaczenie i stanowi *sui generis* wyznacznik powodzenia zastosowania *legal design*, zmiany językowe i wizualne powinny być bowiem neutralne względem treści normatywnej komunikatu⁴⁴.

Przez komunikatywność tekstu prawnego S. Wronkowska rozumie cechę tekstu polegającą na możliwości łatwego (tj. wymagającego mało wysiłku intelektualnego) zrozumienia zakodowanej w nim treści normatywnej. Za komunikatywny uznaje tekst prawny, którego zrozumienie nie wymaga przeprowadzania skomplikowanego procesu interpretacji lub ponadprzeciętnej wiedzy prawniczej⁴⁵. Komunikatywność tekstu prawnego jest cechą względną – ten sam tekst w zależności od odbiorcy może być uznany za łatwy (np. dla radcy prawnego) lub bardzo trudny (np. dla osoby z wykształceniem podstawowym), a więc cechę tę

³⁸ M. Hagan, *The Justice Is in the Details: Evaluating Different Self-Help Designs for Legal Capability in Traffic Court*, „Journal of Open Access to the Law” 2019, vol. 7(1); H.J. Pope, A. Treni, *Sharing Knowledge, Shifting Power: A Case Study of “Rebellious” Legal Design during COVID-19*, „Journal of Open Access to Law” 2021, vol. 9(1); H.J. Pope, *Liberatory Legal Design and Radical Imagination*, [w:] D. Lockton, S. Lenzi, P. Hekkert, A. Oak, J. Sádaba, P. Lloyd (eds.), *DRS Biennial Conference Series*, DRS2022 Bilbao.

³⁹ M. Corrales Compagnucci, H. Haapio, M. Fenwick (eds.), *Research Handbook on Contract Design*, Cheltenham 2022.

⁴⁰ M.D. Hagan, *Prototyping for Policy*, [w:] M. Corrales Compagnucci, H. Haapio, M. Hagan, M. Doherty (eds.), *Legal Design: Integrating Business, Design and Legal Thinking with Technology*, Cheltenham 2021.

⁴¹ P. Hietanen-Kunwald, H. Haapio, N. Toivonen, *Systems Theory as a Research Framework for Dispute Prevention and Resolution by Design*, [w:] R. Ducato, A. Strowel (eds.), *op. cit.*, s. 71–91.

⁴² R. Ducato, *Spaces for Legal Design in the European General Data Protection Regulation*, [w:] R. Ducato, A. Strowel (eds.), *op. cit.*, s. 181–209.

⁴³ C. Fioravanti, F. Romano, *Design Projects Activities in the Immigration Domain. Lessons Learned and Contribution from Different Disciplines*, [w:] R. Ducato, A. Strowel (eds.), *op. cit.*, s. 227–253.

⁴⁴ A. Bieniek, R. Lorent, *Legal design jako narzędzie umożliwiające osiągnięcie komunikatywności tekstu prawnego*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2021, vol. 28(1), s. 12.

⁴⁵ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005, s. 65.

należy oceniać każdorazowo z uwzględnieniem konkretnego kręgu odbiorców. W przypadku norm prawnych prawa powszechnie obowiązującego do kręgu odbiorców tekstów prawnych wyrażających takie normy zalicza się co do zasady wszystkich. Zgodnie z § 6 Zasad techniki prawodawczej przepisy ustawy redaguje się tak, aby dokładnie i w sposób zrozumiały dla adresatów norm w nich zawartych wyrażały intencje prawodawcy⁴⁶. W przypadku tekstów prawnych, takich jak regulamin pracy albo procedura, krąg odbiorców może być zawężony, np. tylko do pracowników danego zakładu pracy albo pracowników danego działu. Komunikatywność tekstu prawnego w szerszym rozumieniu obejmuje także takie cechy jak adekwatność (tj. rozumienie tekstu prawnego zgodnie z intencją autora), powszechność (tj. komunikatywność dla jak najszerszego kręgu adresatów) oraz zwięzłość (tj. tekst zawiera tylko wypowiedzi niezbędne do odtworzenia treści normatywnej)⁴⁷.

Jak podkreślają A. Bieniek i R. Lorent, zagadnienie komunikatywności tekstów prawnych jest nie tylko postulatem akademickim czy przedmiotem analiz teoretycznych. Coraz częściej komunikatywność jest poddawana regulacji prawnej i przyjmuje charakter wymogu prawnego adresowanego do podmiotów publicznych lub prywatnych⁴⁸.

Wymagania dotyczące komunikatywności mają na celu zrównoważenie pozycji stron umowy. Waler komunikatywności jako narzędzia przywracającego równowagę informacyjną jest dostrzegany również w innych sytuacjach. Asymetria informacji może wystąpić, gdy osoba fizyczna (strona stosunku prawnego) jest osobą z niepełnosprawnością, w podeszłym wieku, chorą lub o niższym poziomie wykształcenia. Przykładem regulacji w tym zakresie jest art. 29 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych ustanawiający obowiązek stron polegający na zapewnieniu, że tryb głosowania oraz stosowane w związku z nim urządzenia i materiały będą odpowiednie, dostępne i łatwe do zrozumienia i zastosowania.

Regulacją prawną, która być może najbardziej docenia rolę komunikatywności, jest ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych⁴⁹. Rozporządzenie zawiera wiele wymagań dotyczących komunikacji z osobami, których dane osobowe są wykorzystywane. Podstawową regulację w tym zakresie zawiera

⁴⁶ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (t.j. Dz.U. 2016, poz. 283).

⁴⁷ S. Wronkowska, *op. cit.*, s. 64; K. Siwek, *Komunikatywność tekstu prawnego a derywacyjna koncepcja wykładni prawa (aspekt rozumienia normy sankcjonowanej)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2016, vol. 78(4), s. 69 i n.

⁴⁸ A. Bieniek, R. Lorent, *op. cit.*, s. 18 i n.

⁴⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (Dz.Urz. UE L 119/1, 4.05.2016), dalej: RODO.

art. 12 ust. 1 zd. 2 RODO: „Administrator podejmuje odpowiednie środki, aby w związku, przejrzystej, zrozumiałej i łatwo dostępnej formie, jasnym i prostym językiem – w szczególności gdy informacje są kierowane do dziecka – udzielić osobie, której dane dotyczą, wszelkich informacji, o których mowa w art. 13 i 14, oraz prowadzić z nią wszelką komunikację na mocy art. 15–22 i 34 w sprawie przetwarzania”. Równie istotna jest regulacja wyrażona w art. 7 RODO, zgodnie z którą każde zapytanie o zgodę na wykorzystanie danych osobowych musi być przedstawione „w sposób pozwalający wyraźnie odróżnić je od pozostałych kwestii, w zrozumiałej i łatwo dostępnej formie, jasnym i prostym językiem”⁵⁰. Jednakże RODO nie określa, czym powinien charakteryzować się jasny i prosty język albo zrozumiała forma.

M. Wszolek i D. Płuchowska są przekonani, że *lega design* jest „efektem uczenia się”, który wyłania się ze złożoności systemów jako emergentny porządek („element zastępczy”). Pojawia się „między” jako zupełnie nowe podejście, które ma służyć rozwiązywaniu problemów nieprzystających komunikacyjnie systemów (np. ze względu na postrzeganie, dostęp do wiedzy, rozumienie itd.). Wyłania się ono w momencie, kiedy rewolucja technologiczna zwiększa kompleksowość otoczenia systemu prawa (i jego samego), a wraz z nią rośnie ilość możliwych „irytacji” i interpretacji. Wzrasta przy tym również kontyngencja, a co za tym idzie niepewność systemu, która z kolei generuje potrzebę szukania rozwiązań. W pierwszym rzędzie trzeba szukać sposobu na „zmianę” perspektywy, która pozwoli wynaleźć rozwiązania dla stworzonych problemów – tym właśnie w przedstawianym tu znaczeniu zajmuje się (*legal design thinking*), a w szerszej perspektywie doradztwo systemowe⁵¹.

Zakończenie

Nie tylko wśród osób niepełnosprawnych postępująca inflacja prawa, ograniczona dostępność pomocy prawnej oraz zmieniające się nawyki czytelnicze powodują konieczność zmiany podejścia do kwestii komunikowania zagadnień prawnych i treści przepisów⁵². Być może warto przy tworzeniu procedur i usług regulowanych prawem wykorzystać myślenie projektowe jako jeden ze sku-

⁵⁰ Inne wymagania tego typu można odszukać w szeregu regulacji powszechnych lub sektorowych.

⁵¹ M. Wszolek, D. Płuchowska, *op. cit.*, s. 25; D. Płuchowska, *Paradoksy komunikacji w ramach doradztwa w ujęciu teorii systemów*, [w:] M. Wszolek (red.), *Badanie i projektowanie komunikacji 3*, Kraków 2014, s. 83–109.

⁵² A. Bodnar, *O książce. Z recenzji wydawniczej dr. hab. Adama Bodnara, prof. Uniwersytetu SWPS*, [w:] M. Wszolek, D. Płuchowska, *op. cit.*, s. 135–140.

tecznych sposobów rozwiązywania problemów społecznych. Można skorzystać z wiedzy i umiejętności projektantów oraz tworzyć interdyscyplinarne zespoły, w centrum myśli których znajdzie się adresat prawa.

Legal design jako podejście do komunikacji prawnej, które łączy w sobie elementy językowe i pozajęzykowe, może być odpowiedzią na zwiększający się poziom złożoności systemu prawnego. Biorąc pod uwagę przede wszystkim potrzeby komunikacyjne adresata tekstu prawnego, a nie jego autora, umożliwi w większym stopniu osiągnięcie celu, jakim jest zmiana zachowania adresata. W rezultacie podejście to cieszy się obecnie stale rosnącym zainteresowaniem praktyków i teoretyków z zakresu prawa i językoznawstwa⁵³.

Być może w ciągu najbliższych kilku lat wpływ *legal design* stanie się odczuwalny w obrocie cywilnoprawnym oraz w relacjach obywatel–państwo. Nie należy jednak oczekiwać, że tradycyjne formy komunikacji prawnej, adresowane w praktyce wyłącznie do specjalistów, całkowicie zanikną. Mimo to nawet w tym zakresie można oczekiwać zwiększenia znaczenia poprawnej komunikacji, zwłaszcza jeśli chodzi o jej szybkość (co koresponduje z zasadą ekonomiki procesowej oraz odpowiada oczekiwaniom społecznym).

Poprawna komunikacja – przekaz zrozumiały dla wszystkich – staje się obligatoryjna, a dotyczy to zwłaszcza realizacji przepisów wdrażających program Dostępność Plus. Normy WCAG 2.0 nie stanowią już jedynie rekomendacji, lecz nakładają obowiązki na wszystkie instytucje publiczne. Jest to niezwykle istotne z punktu widzenia zapewnienia dostępności informacji dla osób z niepełnosprawnościami oraz wypełnienia wymogów uniwersalnego projektowania.

Bibliografia

- Barcz J. (red.), *Ochrona praw podstawowych w Unii Europejskiej*, Warszawa 2011.
- Barnes C., Mercer G., *Niepełnosprawność*, Warszawa 2008.
- Berger-Walliser G., Barton T.D., Haapio H., *From Visualization to Legal Design: A Collaborative and Creative Process*, "American Business Law Journal" 2017, vol. 54(2), DOI: <https://doi.org/10.1111/ablj.12101>.
- Berman D., *Toward a New Format for Canadian Legislation – Using Graphic Design Principles and Methods to Improve Public Access to the Law*, "Human Resources Development Canada and Justice Canada Project Paper" 2000, vol. 30.
- Bieganowska A., *Przekaz medialny w modyfikowaniu postaw studentów pedagogiki wobec niepełnosprawności*, Lublin 2015.

⁵³ Tak A. Bieniek, R. Lorent, *op. cit.*, s. 19.

- Bieniek A., Lorent R., *Legal design jako narzędzie umożliwiające osiągnięcie komunikatywności tekstu prawnego*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2021, vol. 28(1), DOI: <https://doi.org/10.14746/pspj.2021.28.1.1>.
- Blicharz J., *Problem mobbingu jako formy wykluczenia społecznego i prawnego*, Wrocław 2014.
- Bodnar A., *O książce. Z recenzji wydawniczej dr. hab. Adama Bodnara, prof. Uniwersytetu SWPS*, [w:] M. Wszolek, D. Płuchowska, *Legal design*, Wrocław 2021.
- Borowska-Beszta B., *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Kraków 2012.
- Brunschwig C.R., *Visual Law and Legal Design: Questions and Tentative Answers*, [w:] E. Schweighofer et al. (ed.), *Proceedings of the 24th International Legal Informatics Symposium IRIS*, Bern 2021, DOI: <https://doi.org/10.38023/8b70bb88-de0c-4034-a54c-68409bb9549e>.
- Bryndza-Stabro A., *Rok 2022 rokiem smutnych rocznic dla Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych*, 11.04.2020, <https://publicystyka.ngo.pl/rok-2022-rokiem-smutnych-rocznic-dla-konwencji-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> (dostęp: 20.05.2023).
- Chrzanowska I., *Problemy edukacji dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością*, Kraków 2010.
- Corrales Compagnucci M., Haapio H., Fenwick M. (eds.), *Research Handbook on Contract Design*, Cheltenham 2022, DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839102288>.
- Ducato R., *Spaces for Legal Design in the European General Data Protection Regulation*, [w:] R. Ducato, A. Strowel (eds.), *Legal Design Perspectives: Theoretical and Practical Insights from the Field*, Milan 2021.
- Ducato R., Strowel A. (eds.), *Legal Design Perspectives: Theoretical and Practical Insights from the Field*, Milan 2021.
- Dziewięcka-Bokun L., *Ekskluzja społeczna jako problem polityki społecznej*, [w:] L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska (red.), *Polityka społeczna. Teksty źródłowe. Wybór i opracowanie*, Wrocław 2003.
- Filaber J., *Ewakuacja osób niepełnosprawnych w sytuacji kryzysowej*, [w:] M. Giełda, R. Raszewska-Skałecka (red.), *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, Wrocław 2015.
- Fioravanti C., Romano F., *Design Projects Activities in the Immigration Domain. Lessons Learned and Contribution from Different Disciplines*, [w:] R. Ducato, A. Strowel (eds.), *Legal Design Perspectives: Theoretical and Practical Insights from the Field*, Milan 2021.
- Galasiński D., *Osoby niepełnosprawne czy z niepełnosprawnością?*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, nr 4.
- Garlicki L., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2003.
- Giełda M., *Pojęcie niepełnosprawności*, [w:] M. Giełda, R. Raszewska-Skałecka (red.), *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, Wrocław 2015.
- Gogacz A. (red.), *Profilaktyczne podejście w edukacji włączającej. Działania nauczycieli szkół podstawowych różnicujących pracę w klasie. Przewodnik zawodowy, wersja polska*, Istanbul 2013, http://www.gogacz.eu/uczelnia/repository/DISTINCTTeachersGuide_Polish.pdf (dostęp: 23.05.2023).
- Haapio H. et al., *Legal Design Patterns for Privacy*, [w:] E. Schweighofer et al. (ed.), *Data Protec on/LegalTech Proceedings of the 21st International Legal Informatics Symposium IRIS*, Bern 2018.

- Hagan M., *Prototyping for Policy*, [w:] M. Corrales Compagnucci, H. Haapio, M. Hagan, M. Doherty (eds.), *Legal Design: Integrating Business, Design and Legal Thinking with Technology*, Cheltenham 2021, DOI: <https://doi.org/10.4337/9781839107269.00009>.
- Hagan M., *Law by Design*, 2016, <https://lawbydesign.co> (dostęp: 10.08.2023).
- Hagan M., *The Justice Is in the Details: Evaluating Different Self-Help Designs for Legal Capability in Traffic Court*, "Journal of Open Access to the Law" 2019, vol. 7(1), DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3475124>.
- Hietanen-Kunwald P., Haapio H., Toivonen N., *Systems Theory as a Research Framework for Dispute Prevention and Resolution by Design*, [w:] R. Ducato, A. Strowel (eds.), *Legal Design Perspectives: Theoretical and Practical Insights from the Field*, Milan 2021.
- Karaś M., *Niepełnosprawność: od spojrzenia medycznego do społecznego i Disability Studies*, „Przegląd Prawniczy, Ekonomiczny i Społeczny” 2012, nr 4.
- Kojder A., *Wykluczenie prawne jako fakt społeczny*, [w:] A. Turska (red.), *Prawo i wykluczenie. Studium empiryczne*, Warszawa 2010.
- Kolwicz M., Dąbrowski S., *Postawy wobec niepełnosprawności fizycznej w okresie średniowiecza*, „Roczniki Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie” 2014, vol. 60(1), DOI: <https://doi.org/10.21164/pomjlifesci.19>.
- Kozera-Lesner M., *Definicje niepełnosprawności*, 20.02.2017, <https://rops.wzp.pl/rehabilitacja-osob-niepelnosprawnych/baza-wiedzy/definicje-niepelnosprawnosci> (dostęp: 10.08.2023).
- Kurowski K., *Wolności i prawa człowieka i obywatela z perspektywy osób z niepełnosprawnościami*, Warszawa 2014.
- Lewandowicz-Machnikowska M., *Wstęp*, [w:] M. Wszolek, D. Płuchowska, *Legal design*, Wrocław 2021.
- Mikołajczyk B., *Międzynarodowa ochrona praw osób starszych*, Warszawa 2012.
- Nhu Laursen L., Moller Haase L., *The Shortcomings of Design Thinking When Compared to Designerly Thinking*, "The Design Journal" 2019, vol. 22(6), DOI: <https://doi.org/10.1080/14606925.2019.1652531>.
- Pichlak M., *Refleksyjność prawa. Od teorii społecznej do strategii regulacji i z powrotem*, Łódź 2019, DOI: <https://doi.org/10.18778/8142-477-6>.
- Płuchowska D., *Paradoksy komunikacji w ramach doradztwa w ujęciu teorii systemów*, [w:] M. Wszolek (red.), *Badanie i projektowanie komunikacji 3*, Kraków 2014.
- Pope H.J., *Liberatory Legal Design and Radical Imagination*, [w:] D. Lockton, S. Lenzi, P. Hekert, A. Oak, J. Sádaba, P. Lloyd (eds.), *DRS Biennial Conference Series, DRS2022 Bilbao*, DOI: <https://doi.org/10.21606/drs.2022.689>.
- Pope H.J., Treni A., *Sharing Knowledge, Shifting Power: A Case Study of "Rebellious" Legal Design during COVID-19*, "Journal of Open Access to Law" 2021, vol. 9(1).
- Potrzeba i możliwości wyrównywania szans. Projekt ustawy wdrażającej Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych*, <https://wyrownywanieszans.mrips.gov.pl> (dostęp: 20.05.2023).
- Przeciw dyskryminacji. Poradnik Rzecznika Praw Obywatelskich*, Warszawa 2013.
- Raszewska-Skałeczka R., *Prawne gwarancje edukacji osób niepełnosprawnych w ustawodawstwie polskim – wybrane zagadnienia*, [w:] M. Gięda, R. Raszewska-Skałeczka (red.), *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, Wrocław 2015.

- Siwek K., *Komunikatywność tekstu prawnego a derywacyjna koncepcja wykładni prawa (aspekt rozumienia normy sankcjonowanej)*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2016, vol. 78(4), DOI: <https://doi.org/10.14746/rpeis.2016.78.4.6>.
- Skąpska G., *Prawo w ponowoczesnym społeczeństwie*, „Zarządzanie Publiczne” 2008, nr 6(4).
- Urbanowicz Z., *Od interdyscyplinarnego do transdyscyplinarnego spojrzenia na niepełnosprawność*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2012, vol. 2(2), DOI: <https://doi.org/10.15503/onis2012.443.457>.
- Wronkowska S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005.
- Wszolek M., Płuchowska D., *Legal design*, Wrocław 2021.
- Zeidler K., *Estetyka prawa*, Gdańsk 2018.
- Zeidler K., *Estetyka prawa – ujęcie zewnętrzne i wewnętrzne*, [w:] M. Król, A. Bartczak, M. Zalewska (red.), *Integracja zewnętrzna i wewnętrzna nauk prawnych, cz. 2*, „Jurysprudencja” 2014, nr 3, DOI: <https://doi.org/10.18778/7969-149-4.05>.

Abstrakt: Wykluczenie prawne jest z reguły utożsamiane z nierównym dostępem do instytucji i urzędów ochrony prawnej; rozumiane jest też jako „kwalifikowany rodzaj dyskryminacji stworzony przez prawo”. Okazuje się, że w sferze systemów prawa ekskluzję powoduje w dużej mierze samo prawo. Pojawia się problem niekorzystania przez niektóre grupy społeczne (np. osoby z niepełnosprawnością) z przyznanych im uprawnień, który jest związany m.in. z niskim poziomem świadomości prawnej, niezrozumiałością prawa, słabą informacją na temat obowiązujących przepisów prawa czy też z wysokimi kosztami poradnictwa prawnego. Osoby fizyczne, zwłaszcza z niepełnosprawnością, nie zawsze (mimo założenia) zdają sobie sprawę z tego, że uczestnicząc w życiu społecznym, stają się ogniwami w łańcuchu relacji społecznych regulowanych prawem. Jedną z podstawowych przeszkód w zwalczaniu problemów społecznych jest niedostateczna informacja na temat obowiązujących aktów prawnych oraz słaba orientacja w zawiłościach instytucjonalnych i prawnych, co sprawia, że jednostki ekskludowane niewiele wiedzą o przysługujących im prawach i zabezpieczeniach. Poważnego rozważenia wymaga uproszczenie pewnych rozwiązań (np. zastosowanie koncepcji *legal design*), co może stać się metodą zapobiegającą ekskluzji społecznej i prawnej.

Słowa kluczowe: *legal design*; niepełnosprawność; komunikacja; ekskluzja; osoby z niepełnosprawnością

Abstract: Legal exclusion is generally equated with unequal access to legal protection institutions and facilities; it is also understood as “a qualified type of discrimination created by law”. It turns out that in the sphere of legal systems, exclusion is largely caused by the law itself. There is a problem of certain social groups (e.g., people with disabilities) not benefiting from the rights granted to them, which is related, among other things, to the low level of legal awareness, the lack of understanding of the law, poor information on the applicable laws, or the high cost of legal counsel. Individuals, especially those with disabilities, do not always (despite assumptions to the contrary) realize that by participating in society, they become links in a chain of social relations regulated by law. One of the main obstacles to combating social problems is inadequate information on existing legislation and poor understanding of institutional and legal intricacies, which make excludable individuals know little about their rights and protections. Serious consideration should be given to simplifying certain solutions (e.g., applying the concept of legal design), which can become a method of preventing social and legal exclusion.

Keywords: legal design; disability; communication; exclusion; people with disabilities